

A BEREGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE KÖNYVTÁRA.

A magyar bibliográfiában nem alkotnak nagy fejezetet a protestáns egyházi könyvtárak történetei. Pedig, hogy nemcsak a neves főiskolák országos jelentőségű könyvtárai részesei a magyar könyvkultúrának, hanem egyes parókhíák, köztük egészen kicsinyek is szép és értékes gyűjteményekkel rendelkeztek, arra vonatkozólag nem egy cikket közölt már a *Magyar Könyvszemle*.¹ Protestáns *egyházmegyei* könyvtárak sem igen szerepelnek a bibliográfiai köztudatban, pedig volt és van néhány, amelynek állománya valóban nem lekicsinylendő számú és értékű. A következőkben egy ilyen egyházmegyei könyvtárról kívánunk beszámolni — amint azt már előre jeleztük is² —, a *beregi református egyházmegyei könyvtárról*.

A beregi református egyházmegyei könyvtárról bibliográfiai megemlékezést nem ismerünk. LEHOCZKY monográfiájában³ beszél beregmegyei könyvtárakról, de néhány kölcsönkönyvtár mellett csak a munkácsi görög katolikus monostor mintegy kétezer-kötetes gyűjteményét ismeri. „Ezekon kívül — írja — egyes tudománykedvelőknél és lelkészségeknél találtak néhány százszáz kötetből álló könyvtárak, melyek azonban különös jelentőséggel nem bírnak.“ A beregi egyházmegyei könyvtárat LEHOCZKY úgylátszik ez utóbbiak közé számította. Nem említi ezt a könyvtárat GYÖRGY ALADÁR⁴ és nem található róla közlés a *Magyar Minerva* évfolyamaiban sem.

¹ PL. BÁN IMRE: A gyöngyösi református egyház könyvtáráról (MKSzle, 1940. III. füzet), vagy éppen legutóbb SZIMONIDESZ LAJOS: *Három protestáns parókhíalis egyházi könyvtár a XVII. században*. (MKSzle. 1941. I. füzet).

² MKSzle. 1940. I. füzet (99. lap).

³ LEHOCZKY TIVADAR: *Beregvármegye monographiája*. II. kötet. Általános rész. Ungvárott, 1881. 119—120. l.

⁴ Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886.

Megvan ezzel szemben *A Beregi Ev. Ref. Egyházmegyei Lelkész-Egylet Könyvtárának Jegyzéke*, melyet kis nyolcadrétű 51 lapon 1886-ban nyomtak ki Beregszászot. A *Jegyzék*, miután közli az 1886. június 16-i értekezlet határozatát, melynek értelmében a könyvtárból kivett könyv — bejelentés nélkül — 30 napnál tovább a kivevőnél nem tartható, főcímeik alatt csoportosítva sorolja elő a könyvtár állományát. Az egyes fő- és alcsoportok szerint a következőképen oszlott meg a könyvtár anyaga:

Magyar könyvek:

A) <i>Predikációk, imák</i>	95 mű	137 kötetben
B) <i>Theologia, erkölcsstan, bölcsészet</i>	77 mű	91 kötetben
C) <i>Jog, történelem</i>	73 mű	124 kötetben
D) <i>Vegyes rovat</i>	121 mű	237 kötetben
E) <i>Folyóiratok</i>	10 folyóirat	78 évfolyama
<i>Latin könyvek</i>	364 mű	408 kötetben

Német könyvek:

A) <i>Egyházi beszédek és imák</i>	23 mű	50 kötetben
B) <i>Hiittan, erkölcsstan</i>	32 mű	41 kötetben
C) <i>Vegyes</i>	36 mű	39 kötetben
<i>Francia</i>	2 mű	3 kötetben
<i>Görög könyvek</i>	32 mű	34 kötetben
<i>Függelék</i>	12 mű	12 kötetben
	és 1 folyóirat	9 évfolyama.

A *Jegyzék*nek a könyvtárban ma is meglévő egyik példányán ez áll: *A könyvtárnoké*. Ebbe a példányba a *Magyar könyvek* egyes csoportjai után az új szerzemények kézzel vezettek be. Ilyen új tételek alapján a *Magyar könyvek* csoportjai sorrendben ezt a növekedést mutatják: 17 mű 24, 14 mű 14, 6 mű 6 és 18 mű 18 kötetben (folyóirat-gyarapodás nincs). Ezek szerint a könyvtár összes állománya, az utólag beírtakat is beleszámítva, 930 mű lenne 1246 kötetben, azonkívül 11 folyóirat 87 évfolyama. Tekintve azonban, hogy a *Magyar könyvek Vegyes rovata* tartalmazza például a *Budapesti Szemle* 36 kötetből álló 13 évfolyamát, Révész Imre *Figyelmezőjének* első 8 évfolyamát, a *Sárospataki Füzetek* 13 évfolyamát, stb., a fenti összegek némileg módosítandók.

A *Jegyzék* nem képzett könyvtáros munkája. A felsorolásban — amely egyébként alfabetikus —, négy adatot kapunk: helyrajzi szám, szerző, rövidített cím, s hogy az illető mű hány

darab-, kötet-, vagy füzetből áll. A *Latin könyvek* között magyar és nem magyar szerzők vegyesen szerepelnek, BERZEVICZY *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarnja* (a *Jegyzék* címfelvételeiben csak az első öt szó szerepel) a *Német könyvek* közé került, míg az olyan könyvek, mint például *BOD Szent Hilarius*a, *SZÖNYI Martyrok koronája* vagy *RÉVÉSZ IMRE Dévai*-monográfiája, a *Vegyes rovatba* osztattak be.

A könyvtárból, amint azt a ma is meglévő kölcsönzési napló bizonyítja, rendszeres kölcsönzés folyt a kilencvenes évekig, aránylag csekély forgalommal. A könyvtár későbbi történetéről nem sok részletet sikerült megtudni. A cseh uralom viszontagságos időket hozott a könyvtárra is, s 1939 novemberében, a mostani hevenyészett rendezés előtt, nagyon szomorú állapotban találtuk a könyveket: az egyházmegyei iroda és könyvtár céljaira szolgáló két helyiség egyikében a fal mellett voltak felhalmozva. A könyvtárnak egyáltalában nem alkalmas, nedves (de amellett tűzveszélyes) szobában, sajnos, nagyszámú könyv vált teljesen használhatatlanná, sőt felismerhetetlenné. A többheti tisztogatás és válogatás folyamán megmentett ép vagy csak kis mértékben sérült könyvek *darabszáma* (folyóiratok és egyházkerületi, egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek hozzászámítása nélkül)⁵ meghaladja az 1350-et.⁶ Ezek közül

<i>Régi magyar</i>	61 mű	45 kötetbe kötve,
<i>Hungaricum</i> kerekszámában	750 mű	860 kötetben,
<i>Egyéb</i> kerekszámában	370 mű	460 kötetben.

A könyvtár *régi magyarjai* a következők:

RMK. I.-ből:

- 427. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*).
- 428. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Dictiones Ungaricae*).
- 475. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Postilla Scultetica*).
- 539. (*Exequiarum ceremonialium... Susannae Caroli és Exequiae Principiales*. Azaz: *Halotti pompa*).

⁵ A beszámoló további során közlendő számadatok mindig a folyóiratok és gyűlési jegyzőkönyvek számának hozzáadása nélkül értendőek.

⁶ Ezúton mondunk köszönetet D. Dr. RÉVÉSZ IMRE tiszántúli egyházkerületi püspök úrnak és BARY GYULA beregi egyházmegyei esperes úrnak, akik e könyvtárra figyelmünket felhívták és a könyvtárban való munkálkodást lehetővé tették s elősegítették, nemkülönben a *beregi református egyházmegyének*, amely e munkát anyagilag is támogatta.

540. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: Az Keresztyéni Religiora és igaz hitre való tanítás [CALVIN *Institutiójának* fordítása]).
662. (SAMORJAI: Az Helvetiai valláson levő Ecclesiaknak egyházi ceremoniajokról).
690. (WERBŐCZI: *Decretum juris consuetudinarii*).
731. (Canones Ecclesiastici és Az Edgyhazi Jó rend-tartásoknak Irot Törvényi).
779. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Válság-Titka).
880. (MEDGYESI PÁL: Erdély s' egész Magyar nep ... Harmas Jajja).
881. (MILOTAI NYILAS ISTVÁN: Agenda).
891. (Confessio és expositio fidei Christianae).
922. (MEDGYESI PÁL: Igaz Magyar-Nep negyedik Jajja).
923. (MEDGYESI PÁL: Rab-Szabadeto Isteni szent Mesterség, Külön ülő Keresztyén és Serva domine).
924. (MEDGYESI PÁL: Igazak sorsa e' világon).
928. (SÉLYEI BALOG ISTVÁN: Uti-Társ).
934. (MEDGYESI PÁL: Sok Jajjokban ... merült igaz Magyaroknak ... siralmi).
935. (MEDGYESI PÁL: Istenhez való igaz Meg-térés).
936. (MEDGYESI PÁL: Ötödik Jaj).
946. (CZEGLÉDI ISTVÁN: ... Malach Doctornak ... Paj-Társi Szó Beszéde).
948. (MEDGYESI PÁL: Joseph Romlasa).
949. (VÁRALJAI LŐRINC: Tekintetes és Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencnek Temetése).
960. (MEDGYESI PÁL: Magyarok Hatodik Jajja).
961. (MEDGYESI PÁL: Fel-gerjedt, s-pokol fenekeig hatalmazott Rohogo Tüz).
965. (MEDGYESI PÁL: Győzködő hit).
966. (MEDGYESI PÁL: Isteni és Istenes Synat).
1042. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Igaz hit [két példányban]).
1072. (KÉZDIVÁSÁRHELYI MATKÓ ISTVÁN: X, ut Tök Könyvnek eltépése.)
1179. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: A Négy Evangelisták szerint való Dominica).
1242. (CSÚZI CSEH JAKAB: Lelki Bölcseségre tanító Oskola).
1301. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Halotti Centuria).
1302. (TÓFEUS MIHÁLY: A' Szent Soltarok Resolutioja [két példány]).
1336. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Magyar Biblia).
1435. (DEBRECENI KALOCSA JÁNOS: Isten ajandekaval valo kereskedes).
1482. (PÁZMÁNY PÉTER: Prédikációk).
1628. (SZENCI MOLNÁR ALBERT: *Discursus de Summo Bono*).
1650. (DEBRECENI EMBER PÁL: Garizim és Ébál).

Összesen 37 szám (a két duplummal 39 példány) SZABÓ szerint, aki azonban 539 és 731 alatt két-két, 923 alatt három, külön impresszummal és címlappal bíró művet vett fel.

RMK. II.-ből:

521. és 552. (GELEJI KATONA ISTVÁN: Praeconium Evangelicum, I—II.)
 589. (Index seu Enchiridion Omnium Decretorum).
 671. (GÖNCZI GYÖRGY: De Disciplina Ecclesiastica [*három példány*]).
 746. (NÓGRÁDI MATYÁS: Epistolae Ad Romanos Scriptae).
 835. (Compendium Doctrinae Christianae).
 938. (BUZINKAI MIHÁLY: Institutionum Dialecticarum Libri Duo).
 1318. (KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY: Analysis Apocalypseos).
 1402. (SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Dominica Catechetica).
 1519. (LISZNYAI PÁL: Professionum Scholasticarum Opera).
 1534. (ROSAEUS: Virgilii Evangelizantis Christiados Libri XIII.)
 Összesen 11 szám (a két duplummal 13 példány) SZABÓ szerint.

RMK. III.-ből:

729. (LASCIOVIUS PETRUS: Theorematum De Puro Et Expresso Dei Verbo).
 998. (SZEGEDI KIS ISTVÁN: Speculum Pontificum Romanorum).
 2238. (BETHLEN JÁNOS: Rerum Transylvaniae Libri Quatuor).
 3604. (OTROKOCSI FÓRIS FERENC: Apocalyptica Tuba Quinta).
 4721. (OKOLICSÁNYI PÁL: Historia Diplomatica de Statu Religionis Evangelicae In Hungaria).
 Összesen 5 szám SZABÓ szerint.

A felsorolt művek általában önálló köteteket alkotnak. Egybekötetett az I. 427 és 428, az I. 690 és II. 589 (e két utóbbi rendesen egybekötve maradt fenn). Az I. 539 latin és magyar részét nem a SZABÓ által jelzett sorrendben, hanem megfordítva kötötték be. Nagyobb kolligátum kezdődik I. 880-nal. Ebben a MEDGYESI-gyűjtőkötetben a következő rendben követik egymást az egyes darabok: I. 880, 934, 922, 935, 936, 960, 961, 923, 924, 965, 966, 948, 949 (az utolsó VÁRALJAIÉ). A kolligátumban MEDGYESI két alkalmi beszéd-sorozata található; az egyik, mely nyolc darabból áll és melynek bevezetője az I. 934, *teljes*. A másik hét darabból álló sorozatból (ennek I. 960 a bevezetője és tartalommutatója) hiányzanak: I. 962, 963 és 964. A kolligátumban a sorozatok egyes darabjai feiforgatott rendben és még egyéb MEDGYESI-művek közbeiktatásával köttetnek be. Különösen érdekes azután az a kolligátum, melynek első tagja a II. 671 (GÖNCZI: De Disciplina Ecclesiastica). GÖNCZI után a ZOVÁNYI GYÖRGY-féle *Canones ecclesiastici* 1723-as kolozsvári és az ugyancsak ZOVÁNYI-féle *Liturgia ecclesiastica* 1733-as kolozsvári kiadásai következnek, majd egy magyar nyelvű nyomtatvány 290—321. lapjain terjedő töredéke, melyek a *Házassulandók egybekeléséről* és a *Házásoknak egymástól való elválásokról* okairól szólnak. A kolligátum lapjain található több egyházi jogi vonatkozású bejegyzés arról tanúskodik, hogy az ismeretlen tulajdonos mindennapi használatra való kézikönyvet szerkesztett össze magának.

A könyvek *teljesség* és *épség* tekintetében aránylag igen jó állapotban vannak. Nagyobb hiánya a II. 746-nak (NÓGRÁDI) és a III. 998-nak (SZE-

GEDI) van; előbbiből 35 lap szakadt el és veszett el, utóbbinak nincs meg a címlapja, a mű előtti 8 számozatlan levélből 7. és a 285—302. lapok hiányzanak, a 16. lapig pedig a lapok csonkák. A könyv a 284. lapig újkori papírkötésben van, a még előkerült 303—348. lapok azonban szabad levelekben. Ez utóbbi levélcsoport valamivel nagyobb méretű, mint a bekötött rész, amelyet körülváltak. Ezek a levelek tehát alighanem még a legutóbbi bekötés előtt szakadtak el a többtől. A könyv mostoha sorsa összefüggésben lehet ismert tulajdonosa, SZÉLES ANDRÁS parókhíjának leégésével.

Az említettekén kívül még 16 könyvnek van 1—4 lapos hiánya, rendszeresen címlap vagy a mű elején vagy végén lévő számozatlan levelek közül egyik-másik, a főszöveg azonban szinte mindenütt ép. Vannak viszont különösen szép példányok, mint például a KOMÁROMI CSIPKÉS-féle *Biblia*.

A kötések közül már sokkal több a rongált, szétmállott. Kevés az egykorú. Találtunk azonban egy igen szép *liliomos* (I. 427) és egy *legyezős* (II. 521) kötést. A legyezős kötés mellső táblájának alján 1645-ös évszám, ezzel párhuzamosan felül pedig *M. T. CZ.* betűk olvashatók.

A könyvek között sok a *glosszált*, *bejegyzésekkel tele* példány. A tulajdonosokat és árakat illető beírásokon kívül idejegyezzük az érdekesebbeket:

I. 475. A hátsó fatáblára ragasztott papírlapon lévő és 1781-ből eredő feljegyzés szerint egy ló vétetett nyereggel és minden egyéb hozzátartozandóságokkal 28 forintért.

I. 539. A könyvet egyik tulajdonosa (valószínűleg STEPH. ASZTAI) felhasználta egyházi szolgálatában. GÖNCZI JÓZSEFnek a 207. lapon lévő beszédében a 'mi előttünk fekvő Kegyelmes asszonunknak halálán' szöveget a lap szélén így javítja: 'Attiankfianak halalan'.

I. 1042. A mutatótábla utolsó levelének hátoldalán, az ezután következő három betétlevelel és a hátsó tábla belsején gyógyszer-receptek olvashatók

I. 1179. SZABÓ nem jelzi, hogy a címlap után, a szöveg előtt *Aiánlólevél*, *Előljáró beszéd* és egy SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLYhoz írott *vers* van összesen 12 számozatlan levélen. Az egyik betétlapon családi bejegyzés van: 'Anno 1774 Die 10 Februarii vitték el az leányomat Klárát férjhez'.

I. 1336. Provenienciája ismeretlen, de tulajdonosa egy sereg családi eseményt örökít meg Bibliájában. A Genesis kezdete előtti üres lapra ezt írta: 'In Anno 1763 Die 4 Septembris Isten bölcs végzéséből edgyes életmet páros étellel akarván felváltani vettem magamnak Hazas társul Ketskeméti Máriát. Solt CXXVIII : 3...'. Az Ószövetség végén lévő üres lapon és a rákövetkező metszetnek a hátlapján szerepelnek a gyermekek. A bejegyzett öt közül az első, Ismaelt, aki 1764. október 30-án született Kolozsvárott, az ottani külső templomban SOÓS FERENC keresztelte meg s keresztanyja VERESTŐI GYÖRGYNÉ volt. Mindenesetre igen érdekes, hogy a tulajdonos, aki sejtetőleg szintén lelkipásztor volt, ezt a KOMÁROMI CSIPKÉS-szövegű Szentírást használta családi Bibliának és *nem* valamilyen KÁROLYI-kiadást.

I. 1650. Az ismeretlen tulajdonos felesége — más papírnemű nyilván nem lévén kéznél — az eredeti bőrkötésű könyv hátsó táblájának belsejére (a könyvet fordítva tartva) alighanem mosásba adott fehérneműekct jegyzett

fel; így: 'Hét lepedő | és két adrosz (!) | hat kendő ing kető | három ing vál és egy pendej | két gatyá...'

II. 938. Tulajdonosa, FARKASDI PÁL, 1676-ban tankönyvül használta.

II. 1318. Az egyik betétlapon ez a latin szöveg áll az imádságról: 'Cum adstando oramus promptitudinem nostram; cum sedendo oramus aequiescentiam nostri cordis in Deo; cum genibus (!) flexis oramus, humilitatem nostram significamus. Ergò Estò adstando, estò gemibus flexis oremus (modò sine superstitione Faciamus), in hoc ipso nõn curamus'.

Az 1886-os nyomtatott *Jegyzék*ben még találunk néhány címet, melyek bizonyosan vagy esetleg *régi magyar könyvre* mutatnak, de ma már nincsenek meg a könyvtárban. Ilyen a '*Sz Tzene Péter. Helvetica Confessio*', vagyis *Szenci Csene Péter* vezetés munkája, amely *mindenképen* régi magyar, csak a *Jegyzék* címszövegéből megállapíthatatlan, hogy az oppenheimi (1616), debreceni (1616), sárospataki (1654), vagy kolozsvári (1679) kiadás volt-e. Szerepel a *Jegyzék*ben '*St. Katona Geléji. Canones Ecclesiastici*', amely vagy RMK. II. 700-zal vagy II. 1918-cal volt azonos.⁷

Áttérve a 750-nyi nem régi magyar *Hungaricumra*, általánosságban már itt is megjegyezhetjük, hogy a könyvtárnak nem volt speciális gyűjtőköre. A nyomon követhető kezdettől fogva élt azonban a könyvtárért felelős személyekben a könyv megbecsülésének érzése. Ezt nyilvánvalóan erősítette az is, hogy a könyvtárnak kimutatható komoly és rendszeres javadalma (legalább is a mult század utolsó évtizedeiig) nem volt s így *minden*, a könyvtárhoz bármily úton érkező nyomtatványt örömmel fogadtak. Eképen alakult azután ki egy olyan könyvtár, amelyben Bibliáktól és prédikációskötetektől a kalendáriumokig és a féregirtás útmutatójáig a különböző tárgyú és értékű könyvek igazán nagy választéka található meg.

A XVIII. századbeli *szenítrások* közül a legrégebbi a BÁRÁNY GYÖRGY-féle 1754-ből való fordítás; újabbak egy a hangjegyes zsoltárrésznel csonka bázeli 1770-es és egy sárospataki 1835-ös kiadás. Az *egyházi beszédek*et tartalmazó kötetek szerzői között ott vannak (csak néhányat említve) ANGYÁN JÁNOS, BÁTHORI GÁBOR (*Az evangéliumi keresztyén tolerantzia*), DIÓSZEGI SÁMUEL, DOBOS JÁNOS, FÉSÖS ANDRÁS, HUNYADI FERENC, KOLMÁR JÓZSEF (*Keresztyén katedrai tanítások*), KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN, KECSKEMÉTI ZSIGMOND (*Falusi prédikátiói*), KOVÁTS SÁMUEL, RÉVÉSZ IMRE, SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN, TAKÁTS ÁDÁM, TOMPA MIHÁLY, VÉTSEY JÓZSEF (*A keresztyén erkölcsi tudomány*) s megtalálhatók többek között FABIÁN és LACZAY *Prédikátori Tárházának*, az *Erdélyi Prédikátori Tárnak* vagy az *Abitatosság órájának* kötetei. Különféle *halotti beszédek* egész serege van részben egyes

⁷ A felsorolt régi magyar anyagról rögtönzött cédulakatalógust készítettünk. A cédula első lapjának bal felső sarkában az RMK. szám, alatta a mű leírása szerepel (SZABÓ szövege röviden), ez alatt [] között a könyvtárban lévő példány épségének, állapotának, kötésének jelzése, a cédula hátlapján pedig a könyvtárban lévő példányban található provenienciális és egyéb bejegyzések. A könyvek zárt szekrényben, RMK. sorrendben állítottak fel.

füzetekben, részben régi szokás szerint kötetekbe kötve 'Alkalmatosságra mondott beszédek' gyűjtőcím alatt. Éppígy nincs hiány *imádságoskönyvekben* sem, a rendszeres teológiai tárgyú munkák között pedig megtaláljuk például MELIANUS GNATERETH (= HELMECZY ISTVÁN) *Igasság paizsát*. A magyar egyháztörténiát elsősorban LAMPE-DEBRECENI EMBER PÁL (*Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*), BOD PÉTER (nemcsak a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, hanem egyéb történeti munkái is) és SINAI MIKLÓS (= VICTORINUS DE CHOREBO: *Sylloge actorum publicorum*) képviselik. De nem hiányzanak BUDAI ÉZSAIÁS könyvei, HEISZLER egyháztörténete, RÉVÉSZ IMRE számos műve (köztük CALVIN-életrajza, a SYLVESTER- és DÉVAI-monografiák), SZOMBATHI sárospataki iskolatörténete vagy TÓTH FERENC egyháztörténeti könyvei sem. Láttuk a GLATZ-féle 300 éves reformációi jubileumi emlékkönyvet is. Bőven vannak egyháztörténeti tárgyú nyomtatványok (FABRITZKY: *Gradus consanguinitatis*, KOVÁCS JÁNOS: *Az atyafiság és sógor-ság*, FELSDŐRI FÜLEP GÁBOR könyve a lengyel-litván evangéliumi egyházak törvényeiről, KONEK és KOVÁCS ALBERT egyháztörténeti kézikönyvei s a *Canones ecclesiastici* 1711 utáni számos kiadása). Részlet a könyvtárnak a közismert teológiai és általános lexikonok és kézikönyvek: BOD PÉTER *Magyar Athénása*, WALLASZKY *Conspectusa*, WESZPRÉMI *Succincta medicorum biographiája*, BROUGHTON történeti lexikona, HÜBNER—FEJÉR *Mostani és régi Lexikona*, a *Közhasznú esmeretek tára*, LADVOCAT *Historiai dictionariuma*, MOKRY BENJÁMIN kézikönyvtár stb. A könyvtár történeti tárgyú könyveiből kiemelhetjük ENGEL *Monumenta Ungricáját*, FÉNYES ELEK munkáit (*Magyarország statisztikája*, *Magyarország geographiai szótára* stb.), HORVÁTH MIHÁLY magyar történetét, HUSZTI ANDRÁS *Ó és Új Dáciáját*, SCHWARTNER *Statistik des Königreich Ungarnját*, SZÜCS Debrecen-történetét és TIMON *Imagóját*. Nem kissebben fordulnak elő a könyvtár állományában a közismert *külföldi* teológiai és bölcséleti munkák (CHANNING ELLERY, DRELINCOURT, DODDRIDGE, DRUMMOND, OSTERWALD stb.) magyar fordításai. A protestáns teológiai irányú könyvek között akad néhány *római katolikus* is, például *XIV.-dik Kelemen pápának levelei* (KÓNYA fordítása). Német és francia nyelvkönyvek és szótárak mellett két PÁRIZ—PÁPAI szótár van a könyvtár birtokában; egyik az 1782-i, másik az 1801-i kiadás egy-egy példánya.

Még néhány megemlítenő könyv: BEREGSZÁSI PÁL: *Ueber die Aehnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*, BERZEVICZY GERGELY: *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*, BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID: *A tudományok magyarul*, BARÓTHI SZABÓ DÁVID: *Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei*, BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio philologica, Commentatio brevis de unione protestantium*, CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY nevezetesebb poétai munkái (Bécs, 1816), *Alkalmatosságra írt versek* CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY által (Nagyvárad, 1805), CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY: *Lilla* (Nagyvárad, 1808), DUGONICS ANDRÁS: *Trója veszedelme* (Pozsony, 1774), GRÓF DESEWFFY JÓZSEF: *A „Hitel” című munka taglalata*, GRÓF DESŐFI JÓZSEF: *Bártfai levelek*, BARÓ EÖTVÖS JÓZSEF: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*, FÖLDI JÁNOS: *Természeti história*, HORVÁTOVIĆ DOJ OLJÚB: *Sol-*

len wir Magyaren werden?, KERESZTESI: *Krónika Magyarország egyházi és polgári közéletéből*, KERESZTES—KOVÁCS ÖDÖN—BARTÓK: *Tájékozás az újabb theologia körében*, KAZINCZY FERENC *Munkái*, KOVÁTS MÁTYÁS: *Barátságos értekezés a Vallási Egyesülés Ideájának Szerzőjével*, LEHOCZKY: *Bereg vármegye monographiája*, *Magyar Grammatika*, mellyet készített Debrecenben egy magyar társaság, *Magyar fűvészkönyv* (Debrecen, 1807), MÁRTON ISTVÁN: *Keresztyén teológusi morál*, MARÓTHI GYÖRGY: *Arithmetica*, PÉTZELI JÓZSEF: *Henriás*, PÉCZELY JÓZSEF: *Pallas Debrecina*, PÁRIZ PÁPAI FERENC: *Pax sepulchri* (Kolozsvár, 1760), RÉVAI: *Antiquitates literaturae Hungaricae*, SOMOSY JÁNOS: *'Sidó grammatica Gesenius Vilhelm után*, PRIVATUS VERIDICUS (= CSEBI POGÁNY ÁDÁM): *Succincta deductio iurium et gravaminum Evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria*, SZÉCHENYI ISTVÁN: *Hitel* (Pest, 1830), SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN: *Keresztyén alattvalói elmélkedés*, SZIKSZAI BENJÁMIN: *Biblia szövétneke*, SZIKSZAI GYÖRGY: *Mártírok oszlopa*, SZÖNYI N. ISTVÁN: *Mártírok koronája*.

Ezek mellett azonban helyetfoglalnak a könyvtárban az efajta nyomtatványok is: *Anleitung für Nichtärzte zur Wiederbelebung der Scheintodten* (Kassa, 1853); *Bizonyos oktatások, menemű móddal kellessék a vízbe esett, 's abban elfulladott... Embereken hathatósan segíteni* (Eger, 1780); *Gazdasági Kistükör* (Pest, 1845); *A józan életnek némelly réguláji* (Pest, 1815); HUFELAND KRISTÓF: *Az ember élete meghosszabbításának mestersege* (megbővítette KOVÁTS MIHÁLY, Pest, 1799); ZSOLDOS JÁNOS: *Az egészség fenntartásáról való rendszabások* (Sárospatak, 1818); *Kiirtó módja és szerei az ártalmos férgeknek minden méreg nélkül, vagy is Megérthető Tanítás, mint kellyen az egereket, patkányokat, legyeket, tetveket, földibolhákat, hangyákat, rókákat, hörcsököket, vakondokat, mezítelen csigákat, zsizsikeket, hernyókat, svábbogarakat, lótetveket, szút, molyt, 's a' t'. ollyan szerek által kivészíteni, mellyek az ember' életének és egészségének nem ártanak* (3. kiadás, Pest, 1831).

A könyvtár hungaricum-anyagába tartozik még egy sereg XVIII—XIX. századi *tankönyv*, *klasszikusok* iskolai használatra való szövegkiadásai, XIX. századi különböző *kalendáriumok* (Miskolcon készült... nemzeti kalendárium, A magyar házibarát, Pataki nap és névtár, Protestáns Képes Naptár, Protestáns Naptár, Protestáns Új Képes Naptár, Sárospataki Népszerű Naptár, Debreceni Magyar Kalendárium) egyes évfolyamai és több száz egyházmegyei és egyházkerületi *gyűlési jegyzőkönyv*, *névkönyv* és *névtár* az egész ország mindkét evangéliumi egyházának kerületei és megyéi részéről.

A könyvtár valamikor nagyszámú *folyóiratai* közül a legtöbb ma már használhatatlan állapotban van és nagyon hiányos. Sok ép kötete van azonban még ma is a *Budapesti Szemle* 1857—69 közötti, a *Sárospataki Füzetek* ugyancsak 1857—69 közötti évfolyamainak és a RÉVÉSZ-féle *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőnek*.

A könyvtár kerek 370 *egyéb* könyve között az első helyet foglalják el a *Bibliák*. Legrégibb egy *Biblia cum summariorum apparatusu*. Kolofónja szerint GILBERTUS DE VILERS nyomta Lyonban, 1521-ben. Lipcsei, 1657-es

kiadású egy *Biblia universa et hebraica*, 1627-es és 1739-es amsterdami egy-egy *Biblia Sacra* és 1764-es zürichi egy *Sacra Biblia*. A *Septuagintának* két kiadását találtuk (Amsterdam, 1683 és 1725), görögnyelvű Újszövetség (*Novum Testamentum Graece* és Ἡ καὶνὴ διαθήκη) pedig öt van: Orléans 1609, Gotha 1708, Amsterdam 1717 és a kétkötetes GRIESBACH-félének két kiadása: Halle 1770 és Lipcse 1805. A LUTHER-Bibliának egy 1750-ből való hallei kiadását láttuk.

A könyvtárnak ezt a részét kevésbbé mondhatjuk vegyesnek, mint a hungaricumokét. Ez onnan magyarázható, hogy itt legnagyobb részben külföldön vett és onnan hozott könyvekről van szó, melyeket tulajdonosaik külföldi tanulmányútjaik alkalmával szereztek be. Persze ebben a csoportban is előfordulnak azért olyan könyvek, mint például a *Sammlung witziger Einfälle* (Berlin und Leipzig, 1779).

A *prédikációs* kötetek között FRANZ VOLKMAR REINHARD több mint 40 kötetes sorozata vezet. A református egyház egyik legnevesebb szónokának, a páratlan hatású SAURINNEK németül vannak meg a beszédei 10 kötetben, a mezőgazdasági és földművelési prédikációkat író ZERRENNERNEK pedig *Natur- und Ackerbaupredigten* című kötetét jegyezhetjük fel.

A XVI—XVIII. századi nyugati protestáns teológiai irodalomnak a könyvtárban meglévő néhány nevezetesebb darabja: ALTING: *Fundamenta punctuationis linguae sanctae* (Frankfurt, 1701; TÓTFALUSI ugyanezt 1696-ban kinyomta Kolozsvárott); AMESIUS: *De conscientia et eius iure vel casibus* (Amsterdam, 1610; megjelent Debrecenben is, 1685); a magyar protestáns teológiára oly nagy hatással volt COCCEJUS munkái hatalmas foliásokban, köztük a 8. kötet (Amsterdam, 1673), amely az első teljes héber szótárnak nevezhető *Lexicon et commentarius sermonis hebraici et chaldaicis* tartalmazza; a gályarabságra ítélt magyar protestáns lelképásztorokért sokat tett J. H. HEIDEGGER *Historia papatus* (Amsterdam, 1698), amelynek egyik fejezetében a magyarországi protestánsüldözésekről ír; HEIDEGGER *Anatome Concilii Tridentinijének* editio princeps; a RÁKÓCZI érdekében Hollandiában és Angliában járt és EMBER PÁLLAL és PÁRIZ PÁPAIVAL összekötött fenntartott JABLONSKY DÁNIEL ERNŐ *Institutiones Historiae Christianaeja*; LEUSDEN *Compendium biblicumának* negyedik, APAFY MIHÁLYNAK ajánlott kiadása (Leyden, 1694) és ugyancsak LEUSDEN *Philologus Hebraeo-Mixtusának* harmadik, TELEKI MIHÁLY özvegyének és gyermekeinek ajánlott kiadása (Leyden—Utrecht, 1699); SCHRÖCKH JÁNOS MÁTYÁSNAK (BÉL. MÁTYÁS unokájának) *Historia religionis et ecclesiae Christianaeja*; a magyarok előtt nagy tekintéllyel bíró és különösen ALVINCZIRE és SAMARJAIRA HATÓ PAREUS DÁVID *Corpus Doctrinae Christianaeja* (Hanau, 1624); a magyar gályarabokkal szintén összekötötésben volt FR. TURRETINUSNAK, a nézeti számára sok kinn tanult magyar diákot megnyert coccejanus CAMPEGIUS VITRINGÁNAK és a coccejanusok legélesebb ellenfelének, a holland református skolasztika vezérének, VOETIUS GISBERTNEK több műve. Felleltük ezek mellett még AMMON nem egy művét, BUDDAEUS, EICHHORN, CHR. GELLERT, HUGO GROTIUS, JOACHIM HILDEBRAND, LAMPE, LIGHTFOOT, PH. VAN LIMBORCH, B. MEISNER, OSIANDER, PISCATOR, SPANHEIM, ROSENMÜLLER.

RAMBACH, SALOMON VAN TILL és HERMANN WITSIUS egy vagy több könyvét. CALVIN *Institutiójának* 1612-es genfi, *Timótheus-kommentárjának* pedig 1648-as genfi kiadása van meg. ERASMUS *Colloquia familiariaj*át két kiadása is képviseli: Leyden, 1664 és Ulm, 1747. Az egyházatyák közül TERTULLIANUS művei egy folió (Tomus primus, Bazel, 1521) és egy nyolcadrét (Tomus secundus, Párizs, 1566) kötetben vannak a könyvtár birtokában. Az egyháztörténetírás atyja, EUSEBIUS sem hiányzik: a két hatalmas kötet az 1579-es bázeli kiadásból való. Még két nevezetes egyháztörténeti munkát kell megemlíteni: JOHANNES SLEIDANUSnak a schmalkaldeni szövetség megbízása alapján készült reformációtörténetét (Strassburg, 1561. — A példány egy 1613-ból való magyarországi bejegyzés szerint 'liber rarissimus') és MOSHEIM főművét (*Institutiones historiae ecclesiasticae antiquae vel recentioris*, Helmstedt, 1755). Van AUGUSTINUS (*Opera omnia*, Augsburg, 1537 és *De gratia et libero arbitrio*, Köln, 1530), FLAVIUS JOSEPHUS (*Opera*, Bazel, 1567), de van KANT is (*Kritik der reinen Vernunft*, Frankfurt—Lipce, 1794; *Kritik der praktischen Vernunft*, Grác, 1796, stb.) és FICHTE (*Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, Königsberg, 1793) meg LESSING is (*Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger*, Berlin, 1784). És ne hagyjuk végül említés nélkül a klasszikusokat, HOMEROST és AESOPUST, HORATIUST és JUVENALIST, SENECA-t és PLAUTUST, OVIDIUST, MARTIALIST és TERENTIUS VARROT. Van köztük néhány XVI. századi kiadás is: OVIDIUS *Amatoria* — Lyon, 1558, TERENTIUS VARRO *Opera omnia* — 1581, HOMEROS *Op. omnia* — Bazel, 1561.

A felsorolt könyvek állapota általánosságban jónak mondható. A több-kötetes munkákból soknak elveszett vagy tönkrement egy-egy kötete, de mivel nem egy mű több példányban is bekerült a könyvtárba, a különböző eredetű darabokból rendszerint összeállítható egy-egy teljes munka. Az egyes könyvek természetesen tele vannak bejegyzésekkel, melyek nemcsak provenienciára és értékre vonatkoznak, hanem különböző természetűek: a könyvek tudományos fejtegetéseikhez kapcsolt glosszák, a szerzőkre vonatkozó adatok és egészen magánjelleű megjegyzések. Lássunk egy-egy példát: ZEPPER *Politia ecclesiastica* című könyvének (Herborn, 1607) címlapján ez áll: 'Jegyzés. Ez egy felette ritka könyv. Ebből vette Gelei Katona István a maga Canonit. P. o. vesd össze a Gelei 99-ik Canonát Zeppernek p. 539. 646. lévő szavaival. Egy Magyar Református Tudos Papnak tehát nagy kin-cse ez. Sz. A. mk.' A kezdőbetűk és a kézírás SZÉLES ANDRÁS-ra mutatnak.

A két EMBER—LAMPE egyik példányában hosszabb bejegyzés adja elő a mű szerzőségének kérdését. PÉTZELI *Henriásába* pedig CSEGÖLY ISTVÁN 1804. július 21-én ezt írta: 'Bötsi káplánságomba, dél után két órakor az ágyba le dülvén el aludtam, 's álomban valami esmeretlennel Liliomot szedtem egy gyönyörűséges réten, 's mikor azoknak szépségeket bámulnám; ezt a verset tsináltam, álomban: Ki adta néked a' szép színt? óh gyönyörű Liliom! — Egy végtelen mennyei ok — 's mindenható hatalom. — A' Poëtai regula szerint nem üt ki a vers két Sillabára; de csak annak bizonyosságára írtam le, hogy mennyire dolgozik, és tisztán képzeli a' Lélek még akkor is,

mikor a test pihen; sőt sokszor felségesebb gondolatokat formál, nem vonat-tván el akkor annyira a' testi érzékenységektül.'

A könyvtár jelenlegi állományával kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy összesen alig haladja meg a 150-et azok-nak a nyomtatványoknak száma (közgyűlési jegyzőkönyveket és folyóiratokat nem számítva!), amelyek megjelenési ideje *túl* van 1850-en: a könyvtár tehát inkább *régi jellegűnek* mondható. Még jobban kell hangsúlyoznunk azt, hogy a kerekszám 800 régi magyarral és hungaricummal szemben csak 370 egyéb mű áll, ami annyit jelent, hogy a jegyzőkönyvek és folyóiratok leszámít-ásával is *a könyvtár kétharmadrészben magyarnyelvű vagy magyar szerzőktől való nyomtatványokat tartalmaz; ez pedig erősen kidomborítja magyar színezetét.* Azért kell ezt különösen kiemelnünk, mert a hasonló korból való római katolikus főpapi és a főúri könyvtáraknál ez a magyar szín sokkal halványabb.

Megismerve a beregi református egyházmegye könyvtárá-nak *anyagát*, meg kell kísérelnünk feleletet adni arra a kérdésre, hogy *miképen gyűlt össze* ez az anyag. Minden pozitív adat ismerete nélkül is megállapíthatja bárki, hogy ez a könyvtár nem bőséges anyagi eszközökkel rendelkező könyvgyűjtő vagy könyvgyűjtők törekvéseinek eredménye. Valóban semmi nyoma annak, hogy barokk könyvtár lett volna. Nem bővelkedik ritka-ságokban, a könyvek nincsenek díszes kötésekben, a hely pedig, amely befogadta a könyveket, sem ma, sem régebben nem volt építőművészeti mestermű. Évtizedek óta egynéhány négyzet-méternyi szoba a „könyvtárterem“, amely egyúttal levéltár, esperesi iroda és egyházmegyei tanácskozhelyiség is; azelőtt pedig bizonyára az esperes vagy generális notarius parókhiján az iroda polcain talált helyet a könyvtár birtokállománya. Célja mindig a leggyakorlatibb volt: segítőeszköz egy egyházmegye lelkipásztorai számára hivatásuk minél tökéletesebb betöltésében. A könyvtár előtt pedig a könyvek állomáshelye egy falusi parókhia lelkipásztori dolgozószobájának könyvespolca volt. A könyvek bejegyzései mutatják, hogy egészen az újabb időkig (1876) az anyag elenyésző kisebbsége került csak közvetlen be-szerzés útján a könyvtárba, a túlnyomó többség egyes lelki-pásztorok (vagy kisérszben mások) hagyatékából, ajándékozásá-ból származik.

A könyvtár kialakulásának történetére vonatkozólag nem kívánunk túlmesszi következtetésekkel próbálkozni. Az egyházmegye hatalmas levéltári anyagának remélhető feldolgozása bizonyosan sok közelebbi adatot fog majd napvilágra hozni. A könyvtár alapítása egyelőre szemünk előtt elvész a multban. Éppen ezért a rendelkezésünkre álló adatok alapján a könyvtár sorsát *visszafelé* fogjuk nyomon követni.

Az 1886-ban megjelent *Jegyzék* összeállítása után is gyarapodott régi jellegű anyaggal a könyvtár. Ez a *Jegyzék* és a mai állomány összevetéséből megállapítható. A gyarapodás nem is volt kismérvű, hiszen a *Jegyzék* 930-as állományával szemben ma körülbelül 1180 mű áll, pedig a most végzett rendezés során is meglehetősen sok tönkrement könyvet kellett kiselejteznünk.

A könyvtár tulajdonképpen nem az egyházmegyének, hanem az *egyházmegyei lelkészegyesületnek* a tulajdona volt. A könyvtár minden kötetének címlapján ez a bélyegzőlenyomat olvasható: *A' Bereg Megyei Ev. Ref. Lelkészi Egylet-Pecsétje 1877.* Ennek a lelkészegyesületnek az egyházmegye minden lelkipásztora tagja volt és a tagdíjakat könyvek vásárlására fordították. A beregi egyházmegye 1876. június 20—21-i gyűlésének *Jegyzőkönyve* a III. pont alatt ugyanis ezeket mondja: „Hivatalból minden lelkész tagja lévén a lelkészi egyletnek s a tagsági díjakon beszerzendő könyvek nem egyes lelkészek, hanem az egyházmegyei lelkészi könyvtár tulajdonát képezvén . . .“

Az 1873. június 10—11-i közgyűlés határozata alapján BARI SÁNDOR tivadari lelkipásztortól ÁTÁNYI DÁNIEL és SÜTŐ KÁLMÁN lelkipásztorok átvették az egyházmegye levéltárát. Az átvételről szóló és az 1873. augusztus 7-i gyűléshez terjesztett jelentésben előadják, hogy a levéltári anyagban néhány könyvet is találtak. Ezek: egy *Canones ecclesiastici*, melyet VÉGH BENJÁMIN bodpaládi pap ajándékozott a beregi traktusnak 1817-ben; ugyancsak egy *Canones ecclesiastici*, BALAJTHY MIHÁLY ajándéka; *Articuli ecclesiarum cis et ultra Tibiscum . . .* 1767, ajándékozta BARI ISTVÁN, 1818-ban; „az 1790. évi országgyűlés alkalmával írásba benyújtott, és köztanácskozás alá vett dolgok és munkák“, ajándékozta MOLNÁR ISTVÁN assessor, 1800; BOD PÉTER *Judiciaria fori ecclesiastici praxisa* (1757), LUKAHALMOSI NAGY GYÖRGY istvándii pap 1817-ből való ajándéka. Az itt felsorolt öt könyvből az első és az ötödik még ma is megvan a könyvtár-

ban. Bejegyzéseik így szólnak: *„A Tractusi könyv Tárnak ajánlja Balajthy Mihály mpr. — a kánonos könyvé; a BOD-nyomtatványé pedig: Tiszteletes tudós Lukahalmosi Nagy György, az Istvándi Ref. Ekklezsia Lelki Pásztorja ajándékozta a Beregi Vener. Tractus számára 1817^{ik} Eszten. 18^{ik} Jan. Visitatiokor. Signatura per Andr. Széles, Ord. Notarium et Visitatorem tunc temporis.‘* Ezekről a könyvekről (mind az ötről) ÁTÁNYI DÁNIEL a levéltárrendezéssel kapcsolatban 1875-ben készített jelentésében így emlékezik meg: „Végezetre vannak még a levéltárba több nyomtatványok is, mint régi Kormány lapok több kötetekben — Batizi féle egyházmegyei rajzok — adakozási kis könyvek Pest részére — és vagy 5 darab régi Canonos könyvek — és ezek mint eddig, úgy ezután is csendesesen nyugodhatnak.“

Úgy látszanék tehát, mintha 1873—75-ben a könyvtár csak ebből a néhány könyvből állott volna, amelyeket a levéltári anyaggal együtt őriztek. A helyzet azonban az, hogy a könyvtár ekkor már különálló volt a levéltártól s az öt „cánonos könyvek“ valamely más okból maradtak a levéltárban.⁸ A könyvtárban ugyanis van még néhány könyv, amelyeknek bejegyzése arról tanúskodik, hogy ajándékozás révén jutottak a könyvtár birtokába, mégpedig az 1873-as időpont előtt, — a „cánonos könyvek“en viszont kívül esnek. Ilyen PFANNER *Historia Pacis Westphalica*(!)-jának harmadik kiadása (Gotha, 1697). Provenienciája: *„A' beregi Egyh. Megye könyvtaráé. 1844 T. Makay Andrástól.‘* Ugyanekkor lett a könyvtáré VICTORINUS DE CHOREBO (= SINAI MIKLÓS) *Sylloge actorum publicorum* is: *„Makay Andrásé 1844be a' Beregi Egyh. Megye könyvtárának ajándékozta.‘*⁹ Sokkal régebb eredetű BARI ISTVÁN ajándéka: GÖNCZI, *De Disciplina Ecclesiastica*, RMK. II. 671. A kötés belső felén ez áll: *„Ezen könyvet TT. Bari István Hetei Prédikátor a Beregi Venerabilis Tractusnak ajándékozta 1818^{ik} Esztendőbe Januarius 7^{ik} napján. Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére.‘*¹⁰

⁸ Az 1873-i ÁTÁNYI—SÜTŐ-féle jelentés szerint a levéltár anyagát beszállították Beregszászra. Itt később — hogy mikor, pontosan nem tudjuk — ismét egyesült a könyvtárral. Ez a jelenlegi állapot is.

⁹ MAKAY ekkor muzsalyi lelkipásztor volt (1839—52); meghalt mint csetfalvi parókhús 1856-ban.

¹⁰ BARI ISTVÁN 1788-tól fogva 1831-ben, Szernyén bekövetkezett haláláig 11 helyen volt lelkipásztor Beregben. A hetei parókhíán 1811—18. volt.

Fentebb láttuk, hogy ugyanekkor adta BARI ISTVÁN az egyházmegyei könyvtárnak az egyik „cánonos könyvet” is. Feltehetőleg tehát ekkor — s 1844-ben is — az egyházmegyei könyv- és levéltárat még együtt kezelték s a szétválasztás később, valamikor 1873 előtt következett be.

Utolsó adatunk arravonatkozólag, hogy a beregi egyházmegye bizonyos könyvállománnyal rendelkezett, a beregi egyházmegye III. jegyzőkönyvében olvasható ama határozat, melynek értelmében KONDOR BOLDIZSÁR esperes halála után, 1797. március 7-én úgy döntöttek, hogy a „Tractualis pecsét által adatott Tisztó Tractualis Notarius Kömlei Sigmund ö Klmének: a több concernens acták pedig és mind azok, mellyek néhai T. Senior Úrnál ex officio Seniorali tartattak; minthogy a Tractus ládáin kívül, több ládába is behelyeztetve és rakattatva vagynak, ezeknek öszveszedése, inventálása és kézhez vevése (azon ládák egyebaránt zárokkal és Tractualis pecsétekkel is praemuniálva lévén) azon rövid időre hagyattak, midőn majd *azon ládákban lévő Levelek, Acták, könyvek*, s más efféle javaknak s portékáknak egész massája, mind a Tractualis mind a secularis Deputatióknak öszvejövéseknak alkalmatosságával pervestigáltatni és sequestráltatni vagyis segregáltatni fog.¹¹

Tovább már nem tudjuk követni az egyházmegyei könyvtár történetét, de az a fentebb felsoroltakból is nyilvánvaló, hogy keletkezése valójában legalább is a XVIII. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza.

¹¹ *Protocollum III. (1753—1813)*, 107. l. Ma is megvan az egyházmegyei levéltárban, Beregszászot. A határozat szövegét közli egyébként ÁTANYI DÁNIELNEK szintén a beregszászi levéltárban őrzött kéziratos dolgozata (*A Beregi reformált Egyház vidék Esperestjeinek története*) 80—81. l. — A fenti eseményhez hasonló alkalmak egyébként nagyobb változást is hozhattak a könyvtár állományában. Az egyházmegye könyvei összevegyülhettek az őriző esperes saját könyveivel és parókhíaja egyházi könyvtárának anyagával. Az őriző halála után való szétválasztás magától értetődően gyarapíthatta az egyházmegye könyvállományát, de épúgy csökkentette is. A csökkenés okainál figyelembe kell vennünk az egyik esperesi székhelyről a másikra történő elég gyakori szállíttatást és azt a tényt, hogy a könyvállományok ellenőrzésénél ebben az időben általában meg szoktak elégedni a hiány megállapításával, a hiány okának kutatása és a pótlásra való kötelezés nélkül.

Az eddig említettekén kívül nem tudjuk, hogy a könyvtár mai anyagának egyes darabjai *mikor* kerültek az egyházmegye, illetve az egyházmegyei lelkészegyesület tulajdonába. Megállapítható azonban a könyvek legnagyobb részének bejegyzéseiből, hogy *honnan* kerültek oda.

A tulajdonosokra mutató beírásokat illetően meg kell jegyeznünk először is azt, hogy 13 régi magyarban, 205 hungaricumban és 102 egyéb nyomtatványban ilyen bejegyzést nem találtunk vagy a bejegyzések kitöröltek, kivágtak, esetleg teljességgel olvashatatlanok voltak. A többi körülbelül nyolc és félszáz műben 300-nál valamivel több név fordul elő. Ebből kerek 75 olyan név volt, melynek viselőjét a beregi egyházmegye lelkipásztorai sorában felleltük.¹² 130 név viselője olyan birtokos volt, akiknek könyve továbbkerült új tulajdonosokhoz, 100 pedig olyan, akinek bejegyzése mellett a legmagasabb évszám áll — tehát a rendelkezésre álló adatok szerint legutolsó tulajdonos volt —, de beregvidéki lelkipásztorságáról nincsen tudomásunk.

A beregi papok közül ötvennek neve csak egy-két könyvben olvasható. A birtoklás idejét jelző évszámok legkorábbika ezeknél a XVIII. század közepéről, legkésőbbike a XIX. század harmadik harmadának elejéről való.

Kilenc lelkipásztornak a beregi egyházmegye könyvtárába került könyvei elérik számban a tizet. *Első helyen áll közöttük az idősebb* SZÉLES ANDRÁS, *akitől a könyvtár mai állományának több mint 15 százaléka való: 6 régi magyar, 56 hungaricum és*

¹² Az egyes tulajdonosok beregi egyházmegyei lelkipásztorságának megállapításánál szétszórt adatok mellett forrásunk volt az egyházmegye levéltárában őrzött nagyívrétű kéziratos névsor. Címe: *A' belv. hivallású Beregi Egyház megyében keblezett Egyházak és azokban hajdan 's mostanában Predikatori Szent Hivatalt fojtatott Lelkészek töredék Név Sora*. A névsor a korábbi időket illetően meglehetősen hiányos, az 1760—1860 közötti időszakra vonatkozólag azonban eléggé pontosnak és teljesnek mondható. Megjegyezzük még, hogy ez a névsor szerintünk nem azonos KISS KÁLMÁNNAK a *Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 52. lapján említett és ZÁGONI KÁROLY által írt „Emlékkönyv“ negyedik szakaszával. Vagy ha azonos, akkor KISS tévedett ZÁGONI szerzőségében. Az összeállító ÁTÁNYI DÁNIEL volt. Ennek bizonyossága egyebek mellett az is, hogy a névsorral azonos kiállítású beregi esperestörténet impuruma az ÁTÁNYI kétségtelen szerzőségét feltüntető és előző jegyzetünkben említett kéziratos dolgozatának.

116 egyéb mű, tehát összesen 178, 200-nál több kötetben. SZÉLES ANDRÁS személyéről érdemes néhány szóval megemlékeznünk.¹⁸

Debreceni diáksága és külföldi tanulmányútja után szatmári tanár lett. Szatmármegyei parókiákból 1812-ben került át Beregbe, Váriba. Állomáshelyei ettől fogva Tiszabecs (1815—17), Barabás (1817—21), Kerecseny (1821—27), Barkaszó (1827—35), ismét Kerecseny (1835—40), Fornos (1840—41) és végül ismét Barkaszó, ahol 1842-ben, 69 éves korában halt meg. 1816-tól fogva egyházmegyéjének *ordinarius notarius*a s mint ilyen az esperesválasztási zavarok idején, 1833-tól, hosszabb ideig maga vezette az egyházmegyéjét. Az egyházi közéletben való tevékenységének jelentős eredményei voltak egyebek között a papmarasztás eltörlése és az özvegyi kegyelemév rendszeresítése. A VEKERDI NAGY MIHÁLY esperes megerősítésével kapcsolatban az egyházkerület és a beregi egyházmegye közötti régebbi ellentét különösen élessé válásának idején, 1812-ben az egyházmegye jogainak védelmére az egyházmegyei közgyűlés megbízásából SZÉLES ANDRÁS szerkesztette meg a kerülethez intézett emlékiratot: *A superintendenciális remonstratióra való mentő felelet*. Történeti kérdésekkel már 1812 előtt foglalkozott SZÉLES ANDRÁS. A szatmári egyházmegyei levéltárat rendezte és elkészítette az anyag regisztrumát. Szatmári évei alatt kezdte el ezt a dolgozatát: „A Szatmári Tiszt. Tractus Ekklezsiáinak Históriaja, melyet főképen a szatmári T. Tractus Archivumából összeszedegett 1808. és következő esztendőkbén üres óráiba Széles András successive a szatmári, németi, kisari, és gacsályi Ekklezsiának Prédikátora, és a szatmári T. Traktusnak egyik assessora.“ Egy másik dolgozata, amit már Beregben fejezett be: „A Reformata Magyar Ekklezsiák vallását és egyházi igazgatását illető Articulusok, királyi parancsolatok, Zsinatokon készült Canonok etcet.“ Új egyházmegyéje története is érdekelte; ezt bizonyítja az a hatalmas jegyzetcsomó és széleskörű levéltári kutatások alapján nyugvó vázlatos kidolgozás, amelyet ma is őriz a beregi egyházmegye levéltára. Címe: „A Beregi Traktus Históriaja 1812.—Febr. mellyeknek materiaiejait öszve szedte id. Széles András 1812.“ Történeti tájékozottsága tette alkalmassá SZÉLESt az említett emlékirat elkészítésére. Jogi tudása és érzéke sem volt azonban csekély. Erre mutat az, hogy „Házassági törvények“ cím alatt is írt egy dolgozatot s egyházi jogi tárgyú cikke jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, BARTÓK GÁBOR pedig Szatmár-Németiről írott monográfiájában úgy emlékezik meg róla, mint akihez fiatal ügyvédek jöttek tanulni. Nyomtatásban *A keresztyén hitről való Kátékizmus* című könyve jelent meg Sárospatakon, 1823-ban.

¹⁸ SZÉLES ANDRÁSra vonatkozólag a beregi és szatmári egyházmegyei levéltárban található anyagon kívül csak ezek hozhatók fel: *Új Magyar Athenás*, 895; *Szinnyei*, XIII: 637; *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843., 67; BARTÓK G. *Szatmár Németi egyházi s polgári története*, 142 skk; KISS KÁLMÁN, *A Szatmári Reform. Egyházmegye Története* 64 skk; BALOGH FERENC, *A magyar prot. egyh. tört. írás*, 60; ZOVÁNYI JENŐ, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története* I., 88 lapjai.

„A széles tudományos jártasságú‘ lelkipásztornak — mint a PEIL nekrológja jellemzi őt — természetes, hogy *jelentős könyvtára* volt. Ez a gyűjtemény azonban egészen bizonyosan *jóval nagyobb méretű* volt, mint ami végül a beregi egyházmegyei könyvtárba került. ÁTÁNYI DÁNIEL már említett esperestörténetében¹⁴ ugyanis ezt írja: „A Beregi egyház vidék 2ik jegyző könyve, meg égett ugyan Kerecsenbe 1824. Sept 19-kén, akkor kerecsenyi pap — és egyház vidéki fő jegyző néhai Nt. Széles András Úr *könyveivel együtt* annak távol léttében — . . . Darabokban széllyel szórt s megtalálható leveleit, sok keresgetés után össze szedte Átányi Dániel akkor kerecsenyi káplán, — és n. t. Széles András Úr dictálása után a maradék kedvéért az olvasható darab leveleket leírta ugyancsak Átányi Dániel.“

SZÉLES könyveinek megmaradt és az egyházmegyei könyvtárba jutott része is bizonyítja tulajdonosának történeti érdeklődését. Övéi voltak az anyag felsorolásában már felsorolt SCHRÖCKH-, SLEIDANUS-, EUSEBIUS-, TERTULLIANUS-kötetek és BOD meglévő műveinek legnagyobb része. SZÉLES könyvtárának megmaradt legkorábbi szerzeménye SCHRÖCKH egyháztörténete, ami 1795-ben — tehát mint 22 éves fiatalembernek — került birtokába. 1824 előtti dátumbejegyzéssel ellátott könyv kevés van, ezekben is rendszeresen ismét szerepel egy 1824-ből vagy 1825-ből való birtoklási beírás: a tűzvészből megmentett könyveket SZÉLES ismét számbavette.

Nem kétséges, hogy az egyházmegye történetével később oly sokat foglalkozott ÁTÁNYI DÁNIEL SZÉLESTől sok indítást és még több oktatást kapott. SZÉLES fiatal káplánja könyvtárának megalapításával is törődött azonban: több könyv bejegyzése tanúskodik arról, hogy ÁTÁNYI DÁNIEL 1826-ban, mikor kerecsenyi káplánságából benei rendes lelkészi állomására ment, principálisa könyvtárának több értékes duplumát kapta ajándékba. De gondolt SZÉLES az egyházmegye könyvtárára is: fentebb láttuk, hogy BARI ISTVÁN egyik könyvét (RMK. II. 671 — GÖNCZI) „*Széles András Tract. Ordin. Notarius kérésére*‘ ajándékozta a traktuális könyvtárnak.

SZALONTAI ISTVÁN kisharanglábi (1833—38), majd bótrágyi lelkipásztornak 51 hungaricumát és 6 egyéb könyvét őrzi a be-

¹⁴ 29. lap a) jegyzete.

regi egyházmegyei könyvtár. A könyvek tárgyukat tekintve inkább a szentírással foglalkozó és prédikáció-irodalom darabjai.

A kerecsenyi káplánság után, mint láttuk, Benére (1826—1829), Kisbégányba (1829—35), Gelényesre (1835—44), Barkaszóra (1844—55) s végül Csonkapapiba került, tanácsbírói és főjegyzői hivatalt viselt ÁTÁNYI DÁNIELnek 47 könyvét (2 régi magyar, 33 hungaricum és 12 egyéb) számláltuk össze. Közöttük megtaláltuk volt principálisának, SZÉLES ANDRÁSnak katekizmusát is.

30 könyvben szerepel a mátyusi (1837—38), kislónyai (1839—1840) és izsnyétei (1840—61) lelkészkedése után Szernyén, 1875-ben elhunyt, egyházi lapokba több cikket írt, s az egyházmegye történetével foglalkozott ZÁGONI KÁROLY neve.

BÉKÁSI SÁNDOR nagylónyai (1834—52) és beregszászi (1852—76) lelkipásztor hagyatékából 24, SZABÓ ISTVÁN XVIII. századvégi csarodai lelkipásztor (= RIMASZOMBATI SZABÓ ISTVÁN?) könyveiből 13 kötet van meg a könyvtárban, VARGA ISTVÁNNAK (1810—17: Kisbégány, 1817—32: Gút, 1832—47: Szernye) pedig 12 könyvét — közte 3 régi magyar — őrizi. VARGA JÁNOS nevének bejegyzése 57 nyomtatványban fordul elő, tekintve azonban, hogy ugyanabban az időben nem egy VARGA JÁNOS volt Beregben, a szétválasztást egyelőre nem tudjuk megtenni. 10 könyv őrizi végül VÁRADY JÓZSEF mátyusi (1841—44), gulácsi (1844—59), majd 1861-től izsnyétei lelkipásztor birtoklásának emlékét.

Ismételjük, nem tudjuk, hogy ezek az egyes könyvek és könyvtárrészletek *mikor* váltak a beregi egyházmegyei könyvtár részeivé. Egyedül a legutolsónak felhozott VÁRADY JÓZSEFTŐL származó több könyvben olvasható az 1885-ös ajándékozással vonatkozó beírás. SZÉLES ANDRÁSnak hasonló nevű fia még a hatvanas években is lelkészkedett Beregben; hogy atyja könyvtárát ő adta-e át az egyházmegyének, vagy az idősebb SZÉLES halála után mindjárt odakerült-e, egyelőre nem tudjuk. Általában ajándékozás és hagyakozás, esetleg özvegytől való megvásárolás útján juthattak a könyvek az egyházmegye könyvtárába: ugyanazok a módok, mint amilyenekkel a protestáns Kollégiumok könyvtárai is gyarapodtak. Ilyen közvetítéssel kerülhettek a könyvtárhoz annak a kerek 100 ismert tulajdonosnak a könyvei

is, akiknek beregi kapcsolatai kiderítéséhez még hosszabb utána-járás lenne szükséges.

Említsünk még meg néhány nem lelkipásztori birtokostól származó nyomtatványt. CALVIN *Institutiójának* 1612-ből való genfi kiadása előzőleg LÓNYAI LÓNYAI LÁSZLÓÉ volt, aki a XVIII. század végén tudomásunk szerint alispán és traktuális kurátor volt; egy SASKU KÁROLYTÓL való könyv előző birtokosa a *rákosi református iskola*, egy egyházi munkáé pedig a *tiszaújlaki református egyház könyvtára* volt. Van nyomtatvány, amely CSÉKE ÁRON vásárosnaményi iskolarektor emlékéét tartotta fenn, a *beregszászi helvét hitvallásu iskolának* főleg pedagógiai munkákból álló könyvtára pedig 1886/87 táján, mikor az iskola kikerült az egyház fenntartói joghatósága alól, szintén az egyházmegyéé lett. Ma már azonban csak néhány darabra akadna közülük az utána kereső.

A könyvtár mai állományának néhány érdekes régebbi *provenienciájú* darabja között említésre érdemes az 1524-es lyoni nyomású *Biblia*, mely „Collegy Soc. Jesu Commotovy catalogo inscriptus ao 1676“. A RMK. II. 1519. (LISZNYAI) „*una cum 36 ... voluminibus*“ NÓGRÁDI MÁTYÁSÉ volt. BEREGSZÁSZI PÁL *Ueber die Selbstkenntnisét* 1799. április 15-én a szerző maga dedikálta Sárospatakon VÁRI FERENCNEK. Egy klasszikus író szövegkiadásában ez áll: „*In Praemium Suae diligentiae Accepit Michael Ersény Anno 1780 Die 9 Marty*“ — vagyis iskolai jutalomkönyv volt. KERESZTESI JÓZSEF: *Új teremtett állat* című, Nagyváradon (1784) megjelent könyvében olvasható beírás sem érdektelen: „*Kopócsi Apáthiba Lakozó Csizmadia Mester Ember Jenei Uramé ez a Prédikátzio Könyv Véttetett Most folyó 1785 Esztend ...*“ MITTERSPOCHER: *Primae lineae historiae naturalis* című tankönyve (Buda 1795) 1796-ban EPERJESSY JÓZSEFÉ volt, a következő évben azonban „NEUMAN VENCESLAUS“-hoz került. POMEY *Pantheum Mythicum*ában (Lipcse, 1771) ez áll: „*Francisci Kazintzy An ... 1772 dr 8vo*“, egy *Collegium Physicum, disputationibus XXXII. absolutum* (Amsterdam, 1650) bejegyzései között viszont ezt olvassuk: „*Ex libris Georgii C. Comaromi ab Ao 1651. 4. Martii st. vet. Trajecti ad Rhenum.*“ ILGEN: *De notione tituli filii Dei Messiae dissertatióját* (Jéna, 1795) a megjelenés évében kapta Jénában SOMOGYI FERENC, egy amsterdami 1717-es kiadású görög újszövetség birtokosáról pedig ezt tudjuk:

„Possidet Steph. Sellinger ab ao 1788 Donum Hri Ste Kolos concamerarii.”

Tudjuk, hogy a régi könyvek sorsa milyen változatos és kalandos volt. A beregi könyvtár egyes darabjainak bejegyzései is arról beszélnek, hogy a könyvek sok országot bejártak és sok tulajdonos, kereskedő kezén megfordultak, míg megpihenhettek a beregszászi könyvtárhelyiségben. Vétel és ajándék, hagyományozás, árverés és csere jelentik a könyvek útjának egyes állomásait. Lássunk néhány érdekesebbet:

A *Compendium Doctrinae Christianae*-példány (RMK. II. 835) nem kevesebb mint nyolc birtokos nevét mutatja egymás hegyén-hátán. Volt MÁDI SÁMUELÉ, akitől 1713-ban a *‘Coetus Kallioensis’* kapta; nincs időpont ÚJVÁROSI SÁMUEL, T. SZATMÁRI JÁNOS, V. KÁLLAY ISTVÁN nevei mellett; SZIKSZAI ISTVÁNÉ 1810-ben, SZÉLES ANDRÁSÉ 1823-ban, ÁTÁNYI DANIELÉ pedig 1843-ban volt a könyv. Egy latin Szentírás (Amsterdam) már 1645-ben Magyarországon volt. Tulajdonosa 1690-ben *Petrus Kolosvári de Rivulis Dominarum*, tehát a Nagybányáról való KOLOSVÁRI PÉTER, 1772-ben VÉGH BENJÁMIN, 1822-ben SZUCSÁNYI LÁSZLÓ, 1826-ban pedig SZÉLES ANDRÁS volt; már VÉGH BENJÁMINnal a beregi egyházmegyébe került. HUNYADI *Keresztyén Archivariusát* (Vác, 1794), mely 1808-ban CSORBA JÁNOSÉ volt, VÁRADY JÓZSEF 1850-ben a losonci lyceumnak ajándékozta. Ez ugyanaz a VÁRADY JÓZSEF volt, ki tíz más könyvét a beregi könyvtárnak adta; érdekes, hogy a losonciaknak ajándékozott kötet is végül *ide* jutott. CALVIN Timótheus-kommentárja (Genf, 1648) Zürichben keresztül jutott hozzánk; ott 1698-ban GOTTHARD HEIDEGGERÉ, itt 1811-ben SZOLLÁNYI IMRÉÉ volt. Egy leydeni kiadású *Catechismus Heydelbergensis*... a JOHANNE COCCEIO-példány szinte évenként cserélt gazdát: 1693: VÁRALLYAI MÁRTONÉ, 1695: ZOVÁNYI GYÖRGYÉ, 1696: SZENTJÓBI ISTVÁNÉ, 1699: DÜMSÖDI JÁNOSÉ, végül pedig KANISAY FERENCÉ. SLEIDANUS reformációtörténetébe (Strassburg, 1561) 1613-ban már komáromi tulajdonosa jegyzi fel ma olvashatatlan nevét. PAREUS *Corpus Doctrinae Christianae*ja, mely Hanauban jelent meg 1634-ben, 1641-ben magyar kézen volt; bizonyoság rá ez a szöveg: ‘Administrálta Szent Peteri Uram kezében Szent Georgi uramtól köldöt könyvet 24 Octobris in Anno 1641...’ SPANHEMIUS *Controversiarum de Religione* című munkáját (Amsterdam, 1694) KOVÁSZNAI PÉTER 1722-ben vette Utrechtben; 1730-tól KÁLLAY ÁBRAHÁMÉ, aki 1761-ben BALÁSSI ISTVÁNNak adta; 1808-ban vette birtokába SZÉLES ANDRÁS, hogy azután káplánjának, ÁTÁNYI DÁNIELnek prezentálja.

Ezt a SPANHEMIUS-könyvet tehát külföldi tanulmányútjáról hozta haza KOVÁSZNAI PÉTER. Tudjuk, hogy a külföldet járó protestáns diákoknak *kötelessége volt* Kollégiumuk könyvtárát a kinti tudományos irodalom legfrissebb műveivel gazdagítani. A diákok lehetőség szerint természetesen maguknak is vettek

ilyenkor könyveket. A beregi könyvtárban is egy sereg nyomtatvány viseli nyomát külföldi vásárlásnak. BURKITT hatalmas hétkötetes Újszövetség-magyarázatát (Halle, 1763—68) JENEI GYÖRGY 1776-ban Marburgban vette. EWALD *Emblemata Sacra Miscellaneajának* a könyvtárban meglévő egyik példányát HUNYADI ISTVÁN vásárolta Groningenben 1737-ben, *a könyv megjelenésének évében*. Másik példányát meg SZIGETHI ISTVÁN 1776-ban Bázelen. GEIER *Proverbia Salomonisának* 4. kiadásához (Lipcse, 1696) KIRÁLY MÁRTON 1748-ban Boroszlóban jutott hozzá. TURRETINUS *Institutio Theologiae Elencticae*jának első kötetét Leydenben szerezte be 1697-ben NÁDUDVARI SÁMUEL, többi kötetét pedig 1701-ben vásárolta hozzá Franekerben. Van azután *könyv erlangen*i és *berni*, *utrecht*i és *hallei* provenienciával is.

Több könyv viseli nyomát az itthoni, főleg sárospataki és debreceni *kollégiumi aukcióknak*. Egyházi és világi személyeknek, tanároknak és diákoknak könyvtárai sokszor kerültek ilyen kollégiumi árverésekre; az élők maguk adták be könyveiket, az elhaltaknak pedig özvegye igyekezett ily módon valami pénzhez jutni. Így például könyvtárunk egy CICERO-kötetében ez a bejegyzés olvasható: „Etiam hunc librum emi Debretini cum uxor mortui reverendissimi Ladisl Füredy beati libros vendituros curavit...”. Az árverésre adott könyvekből először is a főiskolai könyvtár választotta s a választott könyvek egy része az árverési terembért fedezte. Ezek az árverések (évenként 10—15 volt) szolgáltatták hosszú ideig a főiskolai könyvtárak jövedelmének lényeges részét. Az árverési díjként a könyvtárba került duplumot azután később eladták. Ez történt a beregi könyvtár egy amsterdami (1627) *Biblia Sacra*jával, amely GARAS „emeriti collegii senioris” könyvárverésén „in taxam auctionalem” a pataki könyvtaré lett; 1794-ben azután KOLOS ISTVÁN vette meg. A kollégiumi könyvtár igényeinek kielégítése után szabad volt az árverezés bárkinek. Így is becses könyvekhez lehetett jutni, mint például TERENCEUS VARRO összes munkáinak 1581-i kiadásához, melyet egy előbbi tulajdonosa, FEJÉR ISTVÁN „comp. in auctione die 25^a Junij 1794. S. Patakiní”.

A könyvgyűjtő tudós lelkipásztorok egyébként minden alkalmat és módot megragadtak, hogy könyvtárukat gyarapítsák. A névbejegyzésekből következtetni lehet arra, hogy például SZÉLES ANDRÁS igyekezett elhunyt lelkipásztortársai magán-

könyvtárának számára értékes darabjait megszerezni. Tizenöt olyan nevet találunk különböző nyomtatványokban, melyek viselői a beregi egyházmegye papjai voltak, könyveik pedig továbbkerültek más lelkész társukhoz, legnagyobbbrészt SZÉLES ANDRÁS-hoz. ZÁGONI KÁROLY éppúgy vásárolt a debreceni aukciókon, mint egy nánási fiskálistól, SOMY IMRÉTŐL (OVIDIUS *Tristiáját*), vagy a vári leánytanító TÓTH FERENCŐL (PICTETUS *Theologia Christianáját*).

A beregi egyházmegyei könyvtárban lévő könyvek bejegyzéseinek végül még egy érdekes csoportjára mutassunk rá: az *árakéra*. A következőkben csak olyanokat kívánunk közölni, ahol az *árjelzés* mellett a bejegyző *évszámot* is feltüntetett; így is szemelvényeket adunk csupán a nagyon is bőséges anyagból.

MEDGYESI *Hármas Jajját* 1675-ben TARPAI TAMÁS 47 *poltúráért* vette Debrecenben. RMK. I. 928-at (SÉLYEI BALOG: *Uti-Társ*) a XVIII. század végén 'Judás Lebbeuson' (BOD PÉTER) cserélték el. CZEGLÉDI *Malach Doctorának ára* 1699-ben 75 *dénár*, SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY *A Négy Evangelisták szerint való Dominicájának* pedig 1773-ban 6 *márka*, míg *Halotti Centuriája* 1713-ban 3 *márkába* került. DEBRECENI KALOCSA JÁNOS munkáját (RMK. I. 1435) 1743-ban 1 *forint* 8 *dénárért* vásárolta tulajdonosa, a *Compendium Doctrinae Christianae* (RMK. II. 835) pedig 1810-ben 40 *krajcáron* cserélt gazdát. Az RMK. III. 729 (LASCIVIVS) 1819-ben 'constat 9 *xr*'.

Továbbá: *Canones Ecclesiastici* (Kolozsvár, 1768) 1771: 'const. den. 24', BOD *Smirnai szent Polikárpus*, 1774: 'comp. *xr*. 102'. TOMKA SZÁSZKY: *Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam* (2. kiadás, Pozsony és Kassa, 1777), 1778: 'fl. *Rb*. 3.', 1779: 'Comp. *pariter*', 1819: 'pro *3bus flor*'. BOD: *Szent Irás értelmére vezérlő magyar Leksikon*, 1780: 'gr. 75', KÖRÖSI MIHÁLY: *Magyar concordántzia* I—II. (Győr, 1788), Sárospatak, 1789: 'dr. 204', egy másik példánya 1791: 'constat *driis* 240'. SZEKÉR JOÁKIM: *Magyarok eredete*, 1795: 'Empt. *driis* 250', POMEY: *Syntaxis ornata* (Nagyszombat, 1754), 1801: 'Driis 30', HUNYADI FERENC: *Ötven két közönséges prédikációk* I—III. (Vác, 1797—99), 1802: 'Az 3 *Darab* 6. *R-flor*'. *Helvetia Confessio* (Debrecen, 1791), 1808: 'grossis 24'. A *Magyar Athenás* egy példányának betétlapján több bejegyzés között az is szerepel, hogy WALLASZKY *Conspectusa* '1808. in 8° kötve 4 *Rflor*'. BEREGSZÁSI NAGY PÁL: *Dissertatio Philologica*, 1816: '4 *Rforint*', *Az ifjú Anacharis utazása...* BARTHELEMY *apátúr után franciából* (Kolozsvár, 1820): 'Varga János vette... 20 *forinton* 8 *darabban* 1820'. BÁTHORI GÁBOR: *Emlékezet kövekkel meg- rakott temető kert*, I—II., 1831: 3 *ezüst forint*. Egy *Szent Biblia* (Sárospatak, 1835) értékére vonatkozó beírások: 'Kovács Andrásé ez a Sz. Biblia, hozatta számára ez idő szerint Beregújfalusi Lelkész Tiszt. Petró Mihály Úr a S. Pataki Anya Iskola könyvtárából edgy pengő forintért. [Más kézzel.]

1843-ik Évben két ezüst forintért meg vette Dobsa Joánna Buday Károly neje'.

Egyéb művek: *Thesaurus S. Scripturae Propheticae et Apostolicae* (Genf, 1608): 'Ex Bibliotheca Samuelis Bartha 1632 Comparatus fl 2 hung'. PISCATOR: *In librum Psalmorum Commentarius* (2. kiadás, Herborn, 1618): 'anno 1650 18 die Junii. flo. 1. den 50. Saaros Patachini'. *Novum Testamentum Graece cum Vulgata interpretatione* (Orléans, P. DE LA ROUIÈRE, 1609): 'Thomae B. Szent György-Völgyi 1703. Mens. Apr. 13. Albae Juliae Transilvanorum Empt. Flor. Germaniae. 2.' LEUSDEN: *Onomasticum sacrum* (Leyden, 1684), 1769: 'Compar drs 55', 1800: 'Comp. Dr. 31.'. LACTANTII FIRMIANI *opera omnia* (Lipscse, 1735): 'Gersonius Váradi ab Ao 1774to Mense Aprili Compar. S. Patakini Dris 340. [Más kéz.] Jam Josephi Vétsei ab Ao 1780. Mens 15. Febr. comp. S. Patak dr. 272. [Ismét más kéz.] Venit in possessionem Petri Györi 1802 27a gbris in Auct. P. Driis 240'. AUGUSTINUS: *De gratia et libero arbitrio* (Köln, 1530): 'Comp. driis 6 Mich Szilvási Ao 1804 5a May S. Patak'.

Ennyi az, amit vázlatosan elmondhattunk a beregi református egyházmegyei könyvtárról. Az egyházmegye gazdag, de rendezetlen levéltára — mint már fentebb is rámutattunk — bizonyosan nem egy a könyvtárra vonatkozó értékes adatot rejt magában. Így is láttuk azonban azt, hogy a könyvtár nem meghatározott gyűjtőtevékenység eredménye, hanem túlnyomórészt ajándékok összehalmozódása; mindenféle könyvet elfogadtak és megőriztek. Mégis olyan könyvtár alakult ki, amelyben az egyházmegye lelkipásztorai gyakorlati munkájuk segítségéhez és tudományos továbbképzésükhöz bőséges anyagot találhattak. Ez részben annak tulajdonítható, hogy esetenként mégis akadtak egyesek — mint például SZÉLES ANDRÁS —, akik szívükön viselték a könyvtár ügyét, részben pedig annak, hogy azok a lelkipásztorok, akiknek könyvei legvégül idejutottak, külföldi tanulmányútjuk, sőt már itthoni akadémiai éveik idejétől fogva rendszeresen és anyagi helyzetükhöz képest nem kis áldozatok árán igyekeztek összeszedni a hivatásuk gyakorlásához szükséges segédkönyveket és az érdeklődési körüknek megfelelő nyomtatványokat. Ismételjük, a beregi egyházmegyei könyvtáron nem fedezhetjük fel nagyhatalmú és dúsgazdag gyűjtők kezük- és pénzüknymát, de falusi lelkipásztorok őszinte tudományszomjúságának és áldozatos fáradozásának emlékeit mutatják a még mai szempontból is nagyszámú értékálló darabot őrző gyűjtemény egyes könyveinek bejegyzései.

A könyvtár értékálló részének további megőrzése, a fölös anyag értékesítése és a könyvtárnak nemcsak könyvanyagban való felfrissítése, hanem *elfogadható helyiséghez való juttatása* is azok a legközelebbi elengedhetetlen teendők, amelyeket megkövetel a könyvtár jelenlegi állapota és megérdemel a multja.

HARSÁNYI ANDRÁS.